

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΓΕΝΙΚΑ

Ελληνική και Λατινική: τα θεμέλια της Ευρώπης. Κλασικές σπουδές

Η Ελληνική και η Λατινική αποτελούσαν τις κυρίαρχες γλώσσες της απέραντης ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Η Λατινική ήταν διαδεδομένη τόσο στο ανατολικό όσο και στο δυτικό τμήμα της αυτοκρατορίας, όχι όμως στον ίδιο βαθμό ούτε με τον ίδιο ρόλο. Στον ελληνόγλωσσο κόσμο της Ανατολής, ακόμη και μετά την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης, για αρκετούς αιώνες η Λατινική ήταν η επίσημη κρατική γλώσσα, δηλ. η γλώσσα της διοίκησης και των νόμων. Το Βυζάντιο διατήρησε τη συνείδηση των δεσμών του με τη Ρώμη μέχρι το τέλος της υπερχλιετούς ζωής του: η ίδια η πρωτεύουσα δεν έπαισε ποτέ να αποκαλείται *Νέα Ρώμη*, ενώ ο βυζαντινός αυτοκράτορας έφερε τον τίτλο *βασιλεύς των Ρωμαίων*. Τη μακραίωνη συνύπαρξη των δύο μεγάλων κλασικών γλωσσών μαρτυρούν άφθονες λατινικές λέξεις που ενσωματώθηκαν στην ελληνική γλώσσα και χρησιμοποιούνται ακόμη και σήμερα (π.χ. *πόρτα*, *τίτλος* κ.ά.). Στο δυτικό τμήμα του ρωμαϊκού κράτους η Λατινική, εκτός από επίσημη γλώσσα, αποτελούσε το γλωσσικό όργανο μεγάλων λαϊκών μαζών («*sermo vulgaris*»): παράλληλα όμως, ιδιαίτερα στο χώρο των γραμμάτων και των τεχνών, ήταν απαραίτητη η γνώση και η χρήση της Ελληνικής. Στηριζόμενος, αρχικά, στην ελληνική παιδεία και τον ελληνικό πολιτισμό, ο πνευματικός κόσμος της Δύσης μπόρεσε να αναπτυχθεί και να διαμορφώσει στη συνέχεια καθαρά δικές του διαστάσεις. Είναι, λοιπόν, φανερό ότι στις ρίζες της σημερινής ευρωπαϊκής πραγματικότητας βρίσκονται οι δύο μεγάλες κλασικές γλώσσες και το συνακόλουθο ιδεολογικό τους περιεχόμενο. Οι δύο μαζί συναποτελούν ένα αδιάσπαστο σύνολο, του οποίου τα δύο συστατικά δεν είναι δυνατόν να νοηθούν ανεξάρτητα. Η μελέτη αυτού του διφυούς πνευματικού κόσμου, οι «κλασικές σπουδές», αποτελούν το βασικό κορμό της ευρωπαϊκής παιδείας, γιατί υπηρετούν τα ανθρωπιστικά ιδεώδη, χωρίς τα οποία η σύγχρονη τεχνολογική εξέλιξη μπορεί να καταρρεύσει ή και να καταστεί επικίνδυνη.

Ο παγκόσμιος χαρακτήρας της Λατινικής

Η γλώσσα των Ρωμαίων άφησε βέβαια τα ίχνη της και στον ελληνικό χώρο, αποτύπωσε όμως καταλυτικά τη σφραγίδα της στην κεντρική και δυτική Ευρώπη, όπου χρησιμοποιούνταν, καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσαίωνα και του Ουμανισμού, ως γλώσσα της παιδείας, των γραμμάτων και των τεχνών καθώς και των επιστημών και των πρώτων Πανεπιστημίων. Ακόμη και όταν οι «εθνικές» γλώσσες εμφανίστηκαν στο λογοτεχνικό προσκήνιο (μετά το 10ο αι.), η Λατινική εξακολούθησε να κατέχει τη σημαντικότερη θέση στο ευρωπαϊκό πνευματικό γίνεσθαι. Ο σημαντικότερος ρόλος της αποδεικνύεται καθ' αρχήν από το γεγονός ότι οι περισσότερες ευρωπαϊκές γλώσσες συνδέονται με αυτήν, λιγότερο ή περισσότερο στενά. Αρκετές από αυτές, οι λεγόμενες ρωμανικές ή λατινογενείς γλώσσες είναι απευθείας απόγονοι της δημόδους Λατινικής: Ιταλική, Γαλλική, Ισπανική, Πορτογαλική, Ρουμανική, Κουτσοβλαχική κ.ά. Αλλά και οι υπόλοιπες γλώσσες, π.χ. οι αγγλοσαξωνικές (π.χ. τα Αγγλικά και τα Γερμανικά), εμπεριέχουν σε μεγάλο ποσοστό λέξεις λατινικής προέλευσης. Οι λατινογενείς γλώσσες απέκτησαν παγκόσμια εμβέλεια με την ευρωπαϊκή αποικιοκρατία, καθώς έγιναν ομιλούμενες γλώσσες ποικίλων πληθυσμών στις πιο διαφορετικές περιοχές της Αφρικής, της Ασίας και της Αμερικής. Υπολογίζεται ότι σήμερα ομιλεί ρωμανικές γλώσσες, και επομένως τελεί υπό την επίδραση της Λατινικής, περίπου το ένα όγδοο του παγκόσμιου πληθυσμού. Η παγκοσμιότητα της γλώσσας των Ρωμαίων έχει, εκτός από τις γλωσσικές, επίσης και θρησκευτικές καθώς και πολιτιστικές διαστάσεις. Το δεύτερο μεγάλο δόγμα της χριστιανοσύνης, ο καθολικισμός, είχε ως πρόσφατα (1965) επίσημη γλώσσα τη Λατινική. Στα γράμματα, τις τέχνες και τις επιστήμες η παρουσία της Λατινικής είναι κυρίαρχη: όροι και έννοιες που κατά τη διάρκεια δεκάδων αιώνων διαμορφώθηκαν - συχνά από ελληνικές ρίζες - στη δυτική Ευρώπη χρησιμοποιούνται σήμερα στη γλώσσα των μορφωμένων και στον έντυπο λόγο και αποτελούν έναν κατά κάποιο τρόπο ιδιαίτερο και πλούσιο σε περιεχόμενο πολιτιστικό κώδικα, ο οποίος καλύπτει κάθε χώρο, από την τρέχουσα πολιτική (π.χ. *moratorium* και *mea culpa*) μέχρι την ψυχολογία (π.χ. *alter ego* και *tabula rasa*) και τη φιλοσοφία (π.χ. *carpe diem* και *cogito ergo sum*). Οι ισχυροί δεσμοί με τη λατινόγλωσση πολιτισμική παράδοση φαίνονται και από την επινόηση λατινοπρεπών όρων και ονομάτων σε ποικίλα πεδία ανθρώπινης δραστηριότητας και παραγωγής (π.χ. γυμναστήρια «*vis vitalis*», κατά-

στημα «atrium», πύραυλος «Venus»). Έτσι η Λατινική αναδεικνύεται συστατικό στοιχείο του ανθρώπινου πολιτισμού. Εφόσον έχει επιβιώσει γλωσσικά και πολιτισμικά δεν είναι «νεκρή» γλώσσα. Η πληθώρα των επιδράσεών της και η παγκοσμιότητα της παρουσίας της στη διαχρονική πορεία του πολιτισμού επιβάλλει τη διατήρηση της διδασκαλίας της και της μελέτης της σε κάθε εκπαιδευτικό σύστημα που σέβεται την ιστορία και την πολιτισμική παράδοση. Γιατί πράγματι «όποιος επιθυμεί να κατανοήσει την ενότητα και το πολυσύνθετο του πολιτισμού μας δεν μπορεί να μη μελετήσει αυτή τη γλώσσα που για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα διαμόρφωσε τα πνεύματα» (D. Norberg).

ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Η λατινική γλώσσα

Η λατινική γλώσσα ήταν η διάλεκτος των Λατίνων, δηλ. των κατοίκων της περιοχής του Λατίου, στην οποία βρίσκεται και η Ρώμη. Η διάλεκτος αυτή, όπως και άλλες διάλεκτοι της αρχαίας Ιταλίας (π.χ. η Φαλισκική, και η Οσκο-ουμβρική), ανήκει στην ινδοευρωπαϊκή γλωσσική οικογένεια. Η λατινική υπερίσχυσε των άλλων διαλέκτων με την επέκταση των Ρωμαίων σ' όλη την ιταλική χερσόνησο. Οι Ρωμαίοι, ενώ για όλες τις περιπτώσεις χρησιμοποιούσαν το εθνικό επίθετο «ρωμαίος», για τη γλώσσα τους διατήρησαν το επίθετο «λατινική».

Οι ομοιότητες της Λατινικής με την Ελληνική οφείλονται: 1. στην κοινή καταγωγή από την Ινδοευρωπαϊκή (π.χ. *duo-δύο, fero-φέρω, pater-πατήρ*), 2. στα πολιτιστικά και γλωσσικά δάνεια του ελληνικού αποικισμού στην κεντρική και κάτω Ιταλία, από τη Νεάπολη και την Κύμη μέχρι τη Σικελία, 3. στην κατάκτηση της ελληνικής Ανατολής από τους Ρωμαίους. Το πρώτο μεγάλο δάνειο των Ρωμαίων από τους Έλληνες ήταν το αλφάβητό τους: από την αποικία της Κύμης υιοθέτησαν τον 8ο/7ο αι. π.Χ. μια παραλλαγή ελληνικού δυτικού αλφαβήτου. Συνεπώς το «λατινικό» αλφάβητο, που σήμερα έχει γίνει παγκόσμιο κτήμα, είναι στην πραγματικότητα ελληνικό.

Η αρχέγονη λατινική γλώσσα ήταν λιτή και αγροτική, ακριβώς όπως και ο λαός που τη χρησιμοποιούσε. Για τη χρονική περίοδο μέχρι τον 3ο αι. π.Χ. διαθέτουμε ελάχιστα γραπτά μνημεία χωρίς λογοτεχνική αξία. Η συστηματική καλλιέργεια της Λατινικής και η παραγωγή αξιόλογων

κειμένων έγινε μετά την ιστορική «συνάντηση» των Ρωμαίων με τους Έλληνες που πραγματοποιήθηκε το 240 π.Χ.

Η γένεση της ρωμαϊκής λογοτεχνίας

Η ρωμαϊκή λογοτεχνία δεν είναι αυτοφυής, όπως η αρχαία ελληνική λογοτεχνία. Είναι μια λογοτεχνία «παράγωση» -η πρώτη στην Ευρώπη: γεννήθηκε υπό την επίδραση της ελληνικής γραμματείας. Το 240 π.Χ. θεωρείται η «γενέθλιος» χρονολογία της. Τη χρονιά αυτή ένας Έλληνας αιχμάλωτος πολέμου από τον Τάραντα, ο **Λίβιος Ανδρόνικος**, οργανώνει στη Ρώμη παραστάσεις θεάτρου με ελληνικά έργα διασκευασμένα στα Λατινικά. Ο ίδιος μεταφράζει και την *Οδύσσεια* του Ομήρου χρησιμοποιώντας ένα εντόπιο μέτρο, το «σαντούρνιο» στίχο. Στις ρίζες, λοιπόν, της ρωμαϊκής γραμματείας βρίσκεται ο πατέρας της ελληνικής λογοτεχνίας, ο Όμηρος, και ένα κορυφαίο ελληνικό είδος, το δράμα. Αυτές οι αρχέγονες συνθήκες γένεσης της ρωμαϊκής λογοτεχνίας θα αφήσουν ανεξάλειπτη τη σφραγίδα τους: η μετέπειτα συγγραφική παραγωγή των Ρωμαίων θα είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τις ελληνικές πηγές.

Εποχές της ρωμαϊκής λογοτεχνίας

Στην οριοθέτηση των εποχών και περιόδων της ρωμαϊκής λογοτεχνίας επικρατούσε παλαιότερα μια «αριστοκρατική» αξιολόγηση: η λογοτεχνία διαιρούνταν σε «χρυσό αιώνα», «αργυρό αιώνα» κ.ο.κ. Η αντίληψη αυτή θεωρείται σήμερα αντιεπιστημονική, γιατί βέβαια σε κάθε εποχή εμφανίζονται ταυτόχρονα μεγάλα ταλέντα και ήσσονες λογοτέχνες. Σήμερα χρησιμοποιείται είτε η περιγραφική διαίρεση σε **προκλασική** ή **αρχαϊκή** εποχή (περ. ως το 100 π.Χ.), **κλασική** εποχή (περ. ως το θάνατο του Αυγούστου, το 14 μ.Χ.), **μετακλασική** εποχή (ως τα μέσα του 3ου αι. μ.Χ.) και **Ύστερη Αρχαιότητα**, είτε η διάκριση, με ιστορικά κριτήρια, σε **δημοκρατική** (ως το 31 π.Χ., τη ναυμαχία του Ακτίου), **αυγούστεια** (ως το 14 μ.Χ.) και (πρώιμη, μέση, ύστερη) **αυτοκρατορική** εποχή. Σε κάθε περίπτωση το τέλος της αρχαίας ρωμαϊκής λογοτεχνίας τοποθετείται στον 6ο αι. μ..Χ., οπότε αρχίζει ο λατινικός Μεσαίωνας.

Γενικά χαρακτηριστικά της ρωμαϊκής λογοτεχνίας

Το πρώτο και βασικό χαρακτηριστικό της ρωμαϊκής λογοτεχνίας είναι η **στενή συνάφειά της με την ελληνική γλώσσα και γραμματεία**. Η διαπίστωση ότι «η Ελλάδα, ενώ κατακτήθηκε, κατέκτησε τον άγριο νικητή και εισήγαγε τις τέχνες στο αγροτικό Λάτιο» (Οράτιος) επαληθεύεται πλήρως στο χώρο της λογοτεχνίας. Το ιδανικό της κατοχής των δύο γλωσσών και λογοτεχνιών (δηλ. της ελληνικής και της λατινικής: *utriusque linguae peritia*) ενσαρκώνεται σ' όλους τους ρωμαίους λογίους και λογοτέχνες, από τον Ναίβιο και τον Πλαύτο μέχρι τον Κλαυδιανό και τον Βοήθιο. Πλήθος ελληνικές λέξεις, και μαζί μ' αυτές και τα αντίστοιχα πολιτισμικά φορτία, μεταφέρονται και πολιτογραφούνται στο ρωμαϊκό λεξιλόγιο – και συχνά έτσι επιβιώνουν μέχρι σήμερα στις ρωμανικές γλώσσες. Τα ελληνικά πρότυπα γονιμοποιούν τα ρωμαϊκά ταλέντα: δίχως την αττική κωμωδία δε θα υπήρχε Πλαύτος ούτε ο Βεργίλιος χωρίς τον Όμηρο ούτε ο Οράτιος χωρίς τους αρχαϊκούς λυρικούς ή ο Σενέκας χωρίς την αττική τραγωδία.

Η σχέση του ρωμαίου λογοτέχνη με το ελληνικό πρότυπο είναι η δημιουργική **πρόσληψη** («imitatio») και ο **ανταγωνισμός** («aemulatio») που οδηγούν στην παραγωγή λόγιας και υψηλής λογοτεχνίας με προσωπικά χαρακτηριστικά. Πρόκειται επομένως για ένα δημιουργικό διάλογο της επιγονικής με την προγονική γραμματεία. Στους μετακλασικούς χρόνους, δίπλα στα μεγάλα ελληνικά πρότυπα, τοποθετούνται και ρωμαϊκά: οι μεγάλοι λογοτέχνες της κλασικής Ρώμης, π.χ. ο Κικέρων και ο Βεργίλιος.

Επειδή η μεγάλη ανάπτυξη της ρωμαϊκής γραμματείας αρχίζει στα ελληνιστικά χρόνια, οι Ρωμαίοι απομimούνται ταυτόχρονα ελληνιστικά, κλασικά και αρχαϊκά ελληνικά πρότυπα, παρατηρείται δηλ. **ανάμειξη χρονικά διαφορετικών προτύπων**.

Οι ιδιόρρυθμες αυτές συνθήκες οδηγούν σε μια επίσης **ιδιόρρυθμη εξέλιξη των λογοτεχνικών ειδών**: η κωμωδία – ο τελευταίος ώριμος καρπός των Ελλήνων – είναι το πρώτο είδος που ωριμάζει στη Ρώμη, ενώ το έπος – ο πρώτος ώριμος καρπός των Ελλήνων – ωριμάζει τελευταίο.

Επιπλέον οι Ρωμαίοι συχνά **αλλοιώνουν ή μεταμορφώνουν τα ελληνικά είδη ή παράγουν νέα είδη**: λ.χ. η ρωμαϊκή ελεγεία απέχει πάρα πολύ από την ελληνική ελεγεία, ενώ η σάτιρα είναι ένα σχεδόν νέο, καθαρά ρωμαϊκό, είδος.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό είναι η **προοδευτική εξειδίκευση του**

ρωμαίου λογοτέχνη σε στενότερο ειδολογικό εύρος αλλά με περισσότερες αξιώσεις ποιότητας και βάθους. Μετά την εξάντληση, τέλος, των λογοτεχνικών ειδών επιχειρείται ο συμφυρμός τους και αναζητούνται νέοι δρόμοι.

Με τη συνεχή καλλιέργεια ο λατινικός γραπτός λόγος εμπλουτίζεται, εξωραϊζεται, ωριμάζει και φθάνει σε αξιοθαύμαστο ύψος. Ο πεζός λόγος λ.χ. του Κικέρωνα και η ποιητική δημιουργία του Βεργιλίου ανήκουν στα αριστουργήματα της παγκόσμιας λογοτεχνίας. Εκτός από την αισθητική της αρτιότητα η ώριμη ρωμαϊκή λογοτεχνία εμπεριέχει και εκφράζει τον **ιδιάζοντα ιδεολογικό πλούτο** της ρωμαϊκής κοινωνίας: η προβολή των πάτριων ηθών («mos maiorum») και υποδειγμάτων («exempla»), η ρωμαϊκή πολιτεία («respublica»), θρησκεία («religio») και οικογένεια («familia»), αρετές όπως η ανδρεία («virtus»), η πίστη («fides»), η επιείκεια («clementia»), η σοφία («sapientia»), η σοβαρότητα («gravitas»), το κύρος («auctoritas»-«dignitas») κ.ά. αποτυπώνονται και προβάλλονται σ' όλα τα λογοτεχνικά είδη και σ' όλες τις εποχές.

Τα φυσικά χαρακτηριστικά της Λατινικής – η στιβαρότητα, η λογική και συντακτική οργάνωση, η τάση για λιτό, συγκεκριμένο και κατανοητό λόγο – αναδεικνύονται και εμπλουτίζονται με επίκτητα καλογολικά στοιχεία από τους προικισμένους χειριστές της· έτσι προς τα τέλη της αρχαιότητας η γλώσσα των Ρωμαίων έχει φθάσει σε ένα επίπεδο που την καθιστά κατάλληλη για την παγκόσμια πολιτισμική επικοινωνία. Η ευρύτατη χρήση της κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα και του Ουμανισμού αποδεικνύει το βαθμό ωριμότητάς της.

Η εξέλιξη της ρωμαϊκής λογοτεχνίας

Προκλασική εποχή

{ κωμωδία

Το πρώτο είδος που ωριμάζει στη Ρώμη είναι η κωμωδία. Οι ρωμαίοι κωμωδιογράφοι επηρεάζονται περισσότερο από την ελληνιστική Νέα Κωμωδία, κυρίως μάλιστα την κωμωδία του Μενάνδρου. Τα έργα τους έχουν κατά κανόνα περιεχόμενο ελληνικό («fabula palliata») και όχι ρωμαϊκό («fabula togata») και βρίσκουν μεγάλη ανταπόκριση στο ρωμαϊκό κοινό. Τις πρώτες κωμωδίες συνέθεσε ο **Λίβιος Ανδρόνικος**. Ο δεύτερος σκαπανέας της ρωμαϊκής λογοτεχνίας - που είναι ταυτόχρονα και ο πρώτος αντόχθων ρωμαίος λογοτέχνης, ο **Γναίος Ναίβιος**, έγραψε σχεδόν τριάντα κωμωδίες, ενώ χρονολογικά τρίτος ρωμαίος συγγραφέας, ο **Τίτος Μάκκιος Πλάυτος** έφτασε στον απίστευτο αριθμό των 130 κωμωδιών, από τις οποίες σώζονται είκοσι: το μεγαλύτερο σωζόμενο κομψο αρχαίας δραματικής παραγωγής. Η ακμή της κωμωδίας συνεχίστηκε με τον **Καικίλιο** (περ. 40 κωμωδίες) και κυρίως με τον **Τερέντιο** (έξι κωμωδίες). Καθένας τους ήταν αξεπέραστος σε κάτι: ο Πλάυτος στην έκφραση, ο Καικίλιος στο σενάριο, ο Τερέντιος στην ηθογράφηση. Η ρωμαϊκή κωμωδία ψυχαγόησε επί αιώνες τη Δύση και άσκησε σοβαρές επιδράσεις σε μεγάλους διανοούμενους και λογοτέχνες, όπως ο Πετράρχης, ο Λούθηρος, ο Λέσιγκ και ο Γκαίτε ή ο Μολιέρος, ο Σαίξπηρ και ο Θερβάντες.

{ τραγωδία

Παράλληλα με την κωμωδία η προκλασική ρωμαϊκή λογοτεχνία οικειοποιείται, σε μικρότερο βαθμό, και την ελληνική τραγωδία της Μεγάλης Ελλάδας. Η εμφανής προτίμηση της τρωϊκής θεματολογίας που διαπιστώνεται στο τραγικό ρεπερτόριο του **Λίβιου Ανδρόνικου**, του **Ναίβιου**, του **Εννίου** και ενός άλλου τραγικού συγγραφέα, του **Πακουβίου**, είναι εύλογη, καθώς τότε είχε ήδη διαμορφωθεί ο εθνικός ρωμαϊκός μύθος που πρόβαλλε ως γενάρχη της Ρώμης τον Τρώα Αινεία. Σχεδόν ταυτόχρονα δημιουργείται και η τραγωδία που είχε καθαρά ρωμαϊκό ιστορικό περιεχόμενο, η «praetexta». Η μεγάλη έκρηξη τραγικής παραγωγής συντελείται σε έναν εκπρόσωπο της τρίτης γενιάς: ο κορυφαίος τραγικός **Ακκιος** παράγει πάνω από 50 τραγωδίες.

{ έπος

Στο χώρο του έπους τίθενται τα θεμέλια της ανάπτυξης που θα συντελεστεί στα κλασικά χρόνια. Τον εκλατινισμό της Οδύσσειας από τον **Λίβιο Ανδρόνικο** ακολουθεί το πρώτο ιστορικό έπος των Ρωμαίων, ο *Καρχηδονιακός πόλεμος* (*Bellum Poenicum*) του Ναιβίου και αμέσως κατόπιν πρώτος ο **Έννιος**, ως “*δεύτερος Όμηρος*” (όπως ισχυριζόταν ο ίδιος), χρησιμοποιεί τον δακτυλικό εξάμετρο στο ιστορικό του έπος *Χρονικά* (*Annales*), που θεωρούνταν εθνικό έπος των Ρωμαίων μέχρι τη σύνθεση της *Αινειάδας* του Βεργιλίου.

{ άλλα είδη

Πέραν των ελληνικών προσλήψεων, ήδη στα πρώιμα αυτά χρόνια, εμφανίζονται πρωτότυπα και πρωτοποριακά έργα που προοιωνίζουν τις μεγάλες δημιουργίες των κλασικών. Ο **Έννιος** λ.χ. εκτός από το σοβαρό έπος *Annales* έγραψε και μια γαστρονομική παρωδία έπους με τον ελληνοπρεπή τίτλο *Ηδυφαγητικά* (*Hedyphagetica*, δηλ. “Νοστιμιές”). Ο ίδιος πλάθει τα πρώτα δείγματα σάτιρας («*satura*»=“πιάτο με ποικίλα φαγητά”), ενός νέου και καθαρά ρωμαϊκού είδους. Στο είδος αυτό θα παρουσιάσει εκπληκτικές επιδόσεις, αμέσως κατόπιν, ο **Λουκίλιος**, ο οποίος μάλιστα θα χαρακτηριστεί «πατέρας του είδους».

{ πεζογραφία

Τώρα εμφανίζονται και οι πρώτες πεζογραφικές απόπειρες. Ξεχωρίζει ο διάσημος για την αφοσίωσή του στα ρωμαϊκά ιδεώδη **Κάτων**: γράφει ρητορικούς λόγους, ιστορικά, στρατιωτικά, ηθικολογικά, ιατρικά και γεωργικά κείμενα. Σ’ αυτόν επεφύλαξε η τύχη το προνόμιο της πατρότητας του αρχαιότερου σωζόμενου πεζού λατινικού έργου που φέρει τον τίτλο Για τη γεωργία (*De agricultura*).

Κλασική εποχή

Η λατινική γλώσσα έχει τώρα πια διαμορφωθεί σε ένα όργανο κατάλληλο να διατυπώσει υψηλής τάξεως έντεχνο λόγο. Από το στάδιο της μαθητείας, των πειραματισμών και της πολυποίκιλης ανίχνευσης η λατινική λογοτεχνία προχωρεί σταθερά στη φάση της υψηλής δημιουργίας

και της καλλιτεχνικής εκλέπτυνσης. Επιδιώκεται η αρμονική σύζευξη μορφής και περιεχομένου, πλασματικού και πραγματικού, καθώς και η εξειδίκευση και το βάθος. Η δημιουργική κατάκτηση των ελληνικών προτύπων ολοκληρώνεται προς κάθε κατεύθυνση. Τώρα ο ρωμαίος καλλιτέχνης πατά στέρεα στο πλούσιο έδαφος του και αποτολμά να ανταγωνιστεί με αποτελεσματικό τρόπο τους έλληνες κολοσσούς των ελληνιστικών, κλασικών και αρχαϊκών χρόνων: ο Κάτουλλος τον Καλλιμάχο, ο Λουκρήτιος τον Εμπεδοκλή, ο Κικέρων τους αττικούς ρήτορες και φιλοσόφους, ο Βεργίλιος το Θεόκριτο και τον Όμηρο, ο Οράτιος την αιολική ποίηση.

Μετά το 90 π.Χ. και ύστερα από ένα άγονο κενό περίπου εξήντα χρόνων, εμφανίζεται ένας μεγάλος αριθμός ταλέντων. Δημιουργούνται έργα που επέζησαν δύο χιλιάδες χρόνια, διαμόρφωσαν την έννοια του «κλασικού», συντήρησαν και αναγέννησαν επανειλημμένα την Ευρώπη.

Οι κλασικοί Ρωμαίοι, σχεδόν στο σύνολό τους γόννοι των παραγμένων χρόνων 133-31 π.Χ. καλύπτουν όλο το ειδολογικό φάσμα της λογοτεχνίας. Εάν θεωρήσουμε ως συμβατικό πέρας της εποχής αυτής το θάνατο (14 μ.Χ.) του Οκταβιανού Αυγούστου -μιας μορφής που σημάδεψε όχι μόνο την ιστορία αλλά και τα γράμματα-, η περίοδος εμφανίζει δύο περίπου ίσα χρονικά τμήματα: στο πρώτο, που φθάνει περίπου ως το 40 π.Χ., δεσπόζει ο λαμπερός κικερόνιος λόγος και ανθεί κυρίως η πεζογραφία: στο δεύτερο, γνωστό παγκοσμίως με τον όρο «αυγουστέιοι χρόνοι», παίρνει τη σκυτάλη η υψηλή ποίηση.

Χαρακτηριστική για την εποχή αυτή είναι επίσης η λογοτεχνική αναγέννηση που σηματοδοτεί από το «κίνημα των Νεωτέρων»: μεταφουτεύεται στη Ρώμη το «μονερινιστικό» ρεύμα της λογοτεχνικής σχολής του Καλλιμάχου. Οι «νεωτερικοί» ποιητές δημιουργούν πολύ καλοδουλεμένα ποιήματα, τα οποία διακρίνονται για τη συντομία τους, το σκοτεινό και υπαινικτικό ύφος, την εκλέπτυνση και τη λογιότητα. Πρόκειται για λυρική και ελεγειακή ποίηση, επύλλια και επιγράμματα.

Με το θάνατο του Αυγούστου ολοκληρώνεται όχι μόνο μια σημαντική πολιτική περίοδος αλλά και ένα βασικό κεφάλαιο της ρωμαϊκής γραμματείας. Η πρόσληψη του ελληνισμού έχει συντελεσθεί και η Ρώμη διαθέτει τους δικούς της «κλασικούς». Αρχίζει ο επιγονισμός και οι εσωστρεφείς αναγεννήσεις κάτι που δε συνεπάγεται βέβαια απαραίτητα και έκπτωση της ποιότητας ή απουσία ταλέντων.

α. Οι χρόνοι του Κικέρωνα

Η δικτατορία του Σύλλα (82-79 π.Χ.) και η δολοφονία (44 π.Χ.) της κυρίαρχης πολιτικής μορφής των χρόνων αυτών, του Ιουλίου Καίσαρα, οριοθετούν μία περίοδο γεμάτη εξωτερικές κατακτήσεις, κυρίως όμως εξοντωτικές έριδες για την εξουσία, ένα κλίμα που δημιουργεί ταυτόχρονα κεντρομόλες και φυγόκεντρες γραμματειακές τάσεις, αρχικά στο χώρο της πεζογραφίας. Ο Ρωμαίος λογοτέχνης, έχοντας κατακτήσει την εθνική του αυτοσυνειδησία, επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στη ρωμαϊκή ιστορία, παρελθούσα και σύγχρονη, στη γλώσσα και τη γραμματεία, το δίκαιο και τον πολιτισμό του. Η έντονη συμμετοχή του στα εσωτερικά τεκταινόμενα αποτυπώνεται σε ρητορικούς λόγους προσανατολισμένους στα πρότυπα των αττικών ρητόρων. Ταυτόχρονα η απογοήτευση τον ωθεί προς μία φιλοσοφική φυγή από την πραγματικότητα: με υπόστροψομα ελληνικές φιλοσοφικές προσλήψεις εμβαθύνει σε χώρους θεολογικής, κοσμολογικής, ανθρωπολογικής και κυρίως πολιτικής σκέψης με κέντρο αναφοράς πάντοτε τη Ρώμη. Ο φιλοσοφικός και πολιτικός στοχασμός αυτονομεί το διανοούμενο λογοτέχνη (που είναι συχνά ταυτόχρονα και στρατιωτικός και πολιτικός) από τα ελληνικά πρότυπα και τον οδηγεί σε προσωπικές επιλογές και κατακτήσεις. Το εύρος αυτών των κατακτήσεων περιλαμβάνει σχεδόν όλα τα λογοτεχνικά γένη.

{ πεζογραφία

Ο κορυφαίος εκπρόσωπος της πεζογραφίας, ο **Μάρκος Τύλλιος Κικέρων** (106-44 π.Χ.), υπήρξε χωρίς άλλο πρώτα-πρώτα ένας από τους μεγαλύτερους ρήτορες της αρχαιότητας. Έγραψε πάνω από εκατό λόγους, από τους οποίους σώζονται περίπου οι μισοί (περίφημοι είναι π.χ. οι τρεις “καισαρικοί”, οι τέσσερις “κατιλινικοί” και οι δεκατέσσερις “φιλιππικοί” του) και έχουν περιεχόμενο πολιτικό ή δικανικό. Εκτός από τη ρητορική πράξη επιδόθηκε και στη θεωρητική πραγμάτευση ζητημάτων σχετικών με τη ρητορεία και το ρήτορα. Είναι θερμός θαυμαστής του Πλάτωνα και ταυτόχρονα εκλεκτικός οπαδός και άλλων φιλοσοφικών ρευμάτων και δημιουργεί μια σειρά από υπέροχους φιλοσοφικούς διαλόγους. Η πολύπτυχη προσωπικότητά του έχει ανάγλυφα αποτυπωθεί στις περίπου 800 επιστολές των τεσσάρων επιστολογραφικών συλλόγων που συγκεντρώθηκαν και δημοσιεύτηκαν μετά το θάνατό του. Η καθαρότητα της έκφρασης, η κομψότητα και η καλλιέπεια, η ζωηρότητα και το υφολογικό του ύψος τον κατέστησαν κορυφαίο υπόδειγμα λατινικού

λόγου και τον εγκατέστησαν στον παρνασσό των αθανάτων της παγκόσμιας λογοτεχνίας.

Στα ίδια χρόνια διαπρέπουν τέσσερα ακόμη μεγάλα αναστήματα της ρωμαϊκής πεζογραφίας: ο χαλκέντερος Βάρρων ο Ρεατίνος (116-27 π.Χ.), ο διάσημος στρατηγός Γάιος Ιούλιος Καίσαρ (100-44 π.Χ.), ο Κορνήλιος Νέπωσ (περ. 100-27 π.Χ.) και ο Σαλλούστιος Κρίσπος (86-35 π.Χ.).

Ο **Βάρρων** είχε ήδη στα χρόνια του Κοϊντιλιανού (1ος αι. μ.Χ.) τη φήμη του “πιο καλλιεργημένου ανάμεσα στους Ρωμαίους και του καλύτερου γνώστη της λατινικής γλώσσας και όλης της αρχαιότητας: τόσο των ελληνικών όσο και των ρωμαϊκών πραγμάτων”. Πράγματι έγραψε πάνω από 600 βιβλία σχετικά με τη ρωμαϊκή και παγκόσμια ιστορία, τη θρησκεία, τον πολιτισμό, τις καλές τέχνες, το θέατρο, τους νόμους, την παιδαγωγική, τις επιστήμες, τη γλώσσα, τη γεωργία. Πρόκειται για ένα σπάνιο και εκπληκτικό συνδυασμό εγκυκλοπαιδιστή, γραμματολόγου, γραμματικού, αρχαιοδίφη - ιστορικού, νομομαθούς, τεχνοκρίτη και φιλοσόφου, που, έχοντας στο νου του μόνο τη Ρώμη και τους Ρωμαίους, κατέθεσε μια πλούσια παρακαταθήκη στο θησαυροφυλάκιο της λατινικής γραμματείας.

Απέναντι στην πολυπτυχότητα του Βάρρωνα οι τρεις άλλοι πεζογράφοι εξειδικεύονται και διαπρέπουν στην ιστοριογραφία. Ο **Ιούλιος Καίσαρ** είναι ο καλλιτέχνης του είδους των *απομνημονευμάτων*: στρατιωτικές αναμνήσεις διατυπωμένες σε καθαρά και λιτά Λατινικά, σε ύφος που ανακαλεί τον Ξενοφώντα. Ο **Κορνήλιος Νέπωσ**, φίλος του Κικέρωνα και του Κατούλλου, εγκαινιάζει στη Ρώμη την *ιστορική βιογραφία*: έγραψε περίπου 25 βιογραφίες διάσημων Ελλήνων και Ρωμαίων, κυρίως στρατηγών. Ο **Σαλλούστιος Κρίσπος** – ο «*πρώτος στη ρωμαϊκή ιστορία*», όπως τον χαρακτηρίζει ο Μαρτιάλης – μεταφέρει στη ρωμαϊκή λογοτεχνία τη θουκυδίδεια ιστοριογραφία ή καλύτερα την ιστορική μονογραφία (περίφημο είναι το έργο του *Η συνωμοσία του Κατιλίνα: De Catilinae coniuratione*).

{ ποίηση

Τα κικερώνεια χρόνια έχουν και ποιητική συγκομιδή, ποσοτικά λίγη, ποιοτικά όμως τεράστια. Ο καλλιμαχικός Νεωτερισμός γονιμοποιεί έναν κύκλο αισθαντικών ποιητών, ο διαπρεπέστερος από τους οποίους είναι χωρίς άλλο ο **Βαλέριος Κάτουλλος** (84-54 π.Χ.). Η λυρική και επιγραμματική ποίηση βρίσκει τώρα στα 116 έξοχα ποιήματα του Κατούλλου

την πρώτη κορυφαία ρωμαϊκή εκπροσώπησή της. Πηγή της έμπνευσης του Κατούλλου, αλλά και του πόθου και του πόνου του, είναι η άγνωστη κοπέλα που ονομάζει Λεσβία. Η Λεσβία έγινε μέσα από την περιπαθής ποίηση του Κατούλλου αιώνιο σύμβολο ερωτικής ποιητικής έμπνευσης. Όλες οι «νεωτερικές» αρετές – εκτός της συντομίας – χαρακτηρίζουν επίσης και τα έξι βιβλία του σκοτεινού φιλοσοφικού έπους *Για τη φύση των πραγμάτων* (*De rerum natura*) του επικούρειου επαναστάτη **Λουκρητίου** (96-53 π.Χ.): το εκτενές αυτό ποίημα που έχει κοσμολογικό περιεχόμενο είναι ένα κήρυγμα κατά της δεισιδαιμονίας, του φόβου του θανάτου και της μεταφυσικής καταπίεσης, ένας ύμνος του Έρωτα και της Αφροδίτης. Διαφορετικά από τον απαισιόδοξο ερωτικό Κάτουλλο και τον επαναστάτη υλιστή Λουκρήτιο, ο πολυγραφότατος **Βάρρων** διακωμωδεί και σχολιάζει τα πάντα στις ψυχαγωγικές και διδακτικές του *Μενίππειες σάτιρες* (*Satutae Menippeae*: εκατόν πενήντα βιβλία!), όπου συνδυάζεται αρμονικά ο ποιητικός με τον πεζό λόγο.

β. Αυγούστειοι χρόνοι

Η ρωμαϊκή Μούσα θα παραγάγει τώρα κατεξοχήν «κλασικά» πρόϊόντα. Ο αυγούστειος ποιητής συνδέει στο έργο του την καλλιμαχική αυτάρκεια με το σύγχρονο πολιτικό γίγνεσθαι. Ο Αύγουστος και ο Μαικήνας υποστηρίζουν οικονομικά και συσπειρώνουν σε λογοτεχνικούς κύκλους κορυφαία ταλέντα («πατρωνεία»), με την άμεση ή έμμεση απαίτηση στράτευσης στο ιδεολογικό πρόγραμμα του Αυγούστου, το οποίο προβαλλόταν ως επιστροφή στο «mos maiorum» και ανασυγκρότηση του κατεστραμμένου από τους εμφύλιους πολέμους κράτους. Ωστόσο η πλήρης σχεδόν απουσία της ρητορείας τα χρόνια αυτά υποδηλώνει τις πραγματικές διαστάσεις της ελευθερίας του λόγου.

{ ποίηση

Το κέντρο βάρους μετατοπίζεται στην ποιητική δημιουργία (Βεργίλιος, Οράτιος, Τίβουλλος, Προπέρτιος, Οβίδιος) και ακολουθεί ο πεζός λόγος (Λίβιος). Οι πέντε ποιητές συνδέονται με δεσμούς εσωτερικής ποιητικής υφής και εξωτερικής φιλίας, όμως δεν επιδίδονται στα ίδια ποιητικά γένη: ο Βεργίλιος είναι ο ποιητής του ηρωικού και διδακτικού έπους και του ποιμενικού ειδυλλίου, ο Οράτιος εκπροσωπεί τη λυρική δημιουργία, ενώ οι τρεις άλλοι καλλιεργούν κυρίως την ελεγεία. Όλοι

τους ανήκουν στη χορεία των κορυφαίων καλλιτεχνών της παγκόσμιας λογοτεχνίας. Τα έργα τους παρέμειναν αθάνατα στο διάβα του χρόνου, συγκίνησαν και ενέπνευσαν και εξακολουθούν και σήμερα να διαβάζονται και να θαυμάζονται.

Ο **Πόπλιος Βεργίλιος Μάρων** (70-19 π.Χ.) είναι αναμφίβολα ο «εθνικός ποιητής» των Ρωμαίων: η *Αινειάδα* του (*Aeneis*), που αποτελεί ίσως το «πιο κλασικό έργο όχι μόνο της ρωμαϊκής αλλά και ολόκληρης της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας», είναι ένας πολύπλοκος και πολυδιάστατος συνδυασμός της *Οδύσσειας* και της *Ιλιάδας* σε καλλιμαχικές διαστάσεις και αναγνωρίστηκε εξαρχής ως το εθνικό έπος των Ρωμαίων. Θέμα του έργου είναι η αναχώρηση του Αινεία – του μυθικού γενάρχη των Ρωμαίων – από την Τροία, οι περιπλανήσεις του και η εγκατάστασή του στο Λάτιο. Το υπέροχο ταλέντο του Βεργιλίου είναι άμεσα διαπιστώσιμο και στις δύο προγενέστερες συλλογές του: στις δέκα βουκολικές *Εκλογές* (*Eclogae*) και στα τέσσερα βιβλία των *Γεωργικών* (*Georgica*). Λογοτεχνικό πρότυπο των *Εκλογών* είναι ο ελληνιστικός Θεόκριτος (*Ειδύλλια*), ενώ των *Γεωργικών* ο αρχαϊκός Ησίοδος (*Έργα και ημέραι*). Τα *Γεωργικά* υπηρετούν σαφώς την πρόθεση του Αυγούστου για ενίσχυση της υπαίθρου. Η παρουσία του Βεργιλίου διαπιστώνεται πληθωρική στην Ύστερη Αρχαιότητα, το Μεσαίωνα και τους Νεότερους Χρόνους: αντιγράφεται και σχολιάζεται εκτενώς, μεταφράζεται επανειλημμένα και γίνεται πηγή και πρότυπο αναρίθμητων λογοτεχνών, από τον Αυγουστίνο μέχρι το Δάντη και τον Πετράρχη, το Σίλλερ και τον Πούσκιν.

Λίγο νεότερος ο **Κόιντος Οράτιος Φλάκκος** (65 π.Χ. - 8 μ.Χ.), ο «άριστος τολμητής των λέξεων» (Κοϊντιλιανός), δίκαια καυχόταν ότι «πρώτος αυτός μετέφερε το αιολικό άσμα» στη Ρώμη. Έχοντας σπουδάσει στην Αθήνα δημιουργεί τις *Επωδούς* (*Eprodi*) με πρότυπο τον ιαμβογράφο Αρχίλοχο και τις *Ωδές* (*Carmina*) με πρότυπα τους λυρικούς Αλκαίο, Ανακρέοντα, Πίνδαρο, Σαπφώ κ.ά. Οδηγεί τη ρωμαϊκή σάτιρα στην πλήρη της ωρίμανση (*Sermones*) και καθιερώνει το είδος της ποιητικής επιστολής (της οποίας είναι «ευρετής») σε κλασική ρωμαϊκή δημιουργία (*Epistulae*: διάσημη είναι η τεχνοκριτική επιστολή 2,3, η γνωστή ως *Ποιητική τέχνη: Ars poetica*). Το μεγαλείο του λυρισμού του Ορατίου αναγνωρίστηκε ήδη από τους συγχρόνους του, αφού σ' αυτόν ανέθεσε ο Αύγουστος τη σύνθεση του *Ύμνου της Εκατονταετίας* (*Carmen saeculare*) για την επίσημη έναρξη της «pax Augusta» το 17 π.Χ. Τα ευάριθμα και σύντομα ποιήματα του Ορατίου, καίτοι συχνά αρκετά δυσνόητα, αποτελούν κομψοτεχνήματα ποιητικής μικροτεχνίας.

Η τριάδα των κορυφαίων ρωμαίων ελεγειακών, του **Τιβούλλου** (περ. 50-19 π.Χ.), του **Προπερτίου** (περ. 50-γέννηση Χριστού) και του **Οβιδίου** (43 π.Χ. - 17 μ.Χ.), μεταμόρφωσε πλήρως την ελληνική ελεγεία. Ο πιο καθαρός και κομψός από όλους είναι ο Τίβουλλος· ο πιο πρωτότυπος, σκοτεινός και σύγχρονος ο Προπέρτιος· ο πιο πνευματώδης και ελευθερόστομος ο Οβίδιος. Και οι τρεις εμπνέονται από τη «λεπταλή Μούσα» και από τις αγαπημένες τους που αναφέρονται με ψευδώνυμο (ο Τίβουλλος από τη Δηλία και τη Νέμεση, ο Προπέρτιος από την Κυνθία, ο Οβίδιος από την Κόριννα). Στην κεντρική θεματολογία της «ερωτικής στράτευσης» συνδυάζεται η λογοτεχνική σύμβαση και το γνήσιο βίωμα. Με τους τρεις αυτούς ποιητές η ελεγεία οδηγήθηκε σε τέτοιο ύψος, ώστε δίκαια μετά από περίπου εκατό χρόνια ο Κοϊντίλιανός να καυχείται: «και στην ελεγεία ακόμη προκαλούμε τους Έλληνες».

Ο Οβίδιος επιπλέον επινόησε και καλλιέργησε νέα ποιητικά είδη: την πλαστή ποιητική μυθολογική επιστολή (*Ηρωίδες: Heroides*), το καλλωπιστικό έπος (*Καλλυντικά του προσώπου: Medicamina faciei*), το «αιτιολογικό» εορτολόγιο (*Fasti*) και την ποίηση της εξορίας (*Θλιβερά: Tristia* και *Επιστολές από τον Πόντο: Epistulae ex Ponto*). Ο ίδιος, αξιοποιώντας ελληνικά πρότυπα, δημιούργησε μια μυθολογική *Αντι-Αινειάδα*, τις *Μεταμορφώσεις (Metamorphoseon libri)*: πρόκειται για ένα έπος 15 βιβλίων και 12.000 στίχων, ένα καλλιτεχνικό μωσαϊκό περίπου 250 μυθολογικών ψηφιδών, με στοιχεία από την ιστορία, την ελεγεία, τη ρητορεία, την τραγωδία, το ετύλλιο, την παρωδία και τη φιλοσοφία. Κοινό χαρακτηριστικό των μύθων είναι η μεταμόρφωση των ηρώων. Οι *Μεταμορφώσεις*, παρά την έκτασή τους, διαβάζονται ευχάριστα χάρη στην ελκυστική έκφραση και στο ποικίλο και ευχάριστο περιεχόμενό τους.

{ πεζογραφία

Εάν η *Αινειάδα* του Βεργιλίου αποτελεί μια ποιητική καταγραφή των ιστορικών καταβολών και πεπρωμένων της Ρώμης, ο **Τίτος Λίβιος** (59 π.Χ. - 17 μ.Χ.) ανέλαβε και διεκπεραίωσε την κορυφαία πεζογραφική παρουσίαση της ιστορικής διαδρομής της «αιώνιας Πόλης» από την ίδρυσή της (γι' αυτό και το έργο τιτλοφορούνταν *Ab urbe condita*) ως το 9 π.Χ. σε 142 βιβλία. Έννοιες όπως το «*mos maiorum*», η «*pietas*», η «*virtus*» είναι κεντρικά νήματα που διατρέχουν τη ρητορική και τραγική ιστοριογραφία του.

Στο χώρο της αυγούστειας πεζογραφίας αξίζει να αναφερθεί επίσης

και ο επιστήμονας λογοτέχνης **Βιτρούβιος** με το εξειδικευμένο σύγγραμμά του. *Για την αρχιτεκτονική (De architectura)* που αποδεικνύει τις προχωρημένες αρχιτεκτονικές γνώσεις και ευαισθησίες της εποχής.

Μετακλασική εποχή

Η Ρώμη διαθέτει τώρα ένα πλούσιο και καθαρά δικό της λογοτεχνικό απόθεμα. Οι μετακλασικοί συγγραφείς θα κινούνται πλέον στη σκιά των μεγάλων ρωμαίων προκατόχων τους και η «imitatio» και η «aemulatio» έχουν και εντόπια πρότυπα. Η γλώσσα και το ύφος εξακολουθούν να καλλιεργούνται, κάποτε μάλιστα φθάνουν ως την επιτήδευση. Δεν εμφανίζονται, γενικά, τόσο ειδολογικές ανακαλύψεις όσο αναβιώσεις και κυρίως πολυποίκιλες διασταυρώσεις και μείξεις. Δυο βασικά χαρακτηριστικά των μετακλασικών κειμένων είναι ο ρητορισμός στο ύφος και ο ρεαλισμός στο περιεχόμενο.

Το τέλος της εποχής αυτής οριοθετεί το ιστορικό και λογοτεχνικό κενό των πενήντα «σκοτεινών χρόνων» (235-285 μ.Χ.: «περίοδος στρατιωτικών αυτοκρατόρων»). Τα διακόσια περίπου χρόνια της χωρίζονται σε δύο ισόχρονες περιόδους. Στην πρώτη – ως το θάνατο του Τραϊανού, το 117–, κυριαρχεί ένας κλασικισμός (προσπάθεια απομίμησης των κλασικών)· στη δεύτερη – που αρχίζει με τη λεγόμενη «Δεύτερη Σοφιστική» – πνέει ένας παλίνδρομος άνεμος αρχαϊστικού αναπροσανατολισμού προς τους προκλασικούς.

{ κλασικισμός

Κατά τη διάρκεια του κλασικιστικού αιώνα δεκάδες δεύτερης και τρίτης διαλογής λόγιοι και λογοτέχνες καταθέτουν τη συμβολή τους σε κάθε ειδολογική περιοχή. Γραμματικοί ανατέμνουν με πάθος τη γλώσσα. Σχολιαστές ερμηνεύουν κάθε λέξη των κλασικών κειμένων. Πλήθος εξειδικευμένες επιστημονικές πραγματείες βλέπουν το φως της δημοσιότητας: για τη γεωργία, την ύδρευση, την αστρονομία κ.ο.κ. Μάλιστα ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος συντάσσει μια εγκυκλοπαίδεια των επιστημών.

Στο πλούσιο κλασικιστικό τοπίο η καμπύλη παρουσιάζει δύο εξάρσεις: επί των αυτοκρατόρων Κλαυδίου και Νέρωνα και επί των αυτοκρατόρων Δομιτιανού και Τραϊανού. Η ρητορεία λόγω των πολιτικών συνθηκών έχει περιέλθει σε παρακμή. Το έπος εκπροσωπείται από αρκετούς ποιητές, οι οποίοι συγγράφουν με πρότυπο το Βεργίλιο, όπως ο

Λουκανός τα *Φαρσάλια* (*Pharsalia*), ο **Βαλέριος Φλάκκος** τα *Αργοναυτικά* (*Argonautica*), ο **Στάτιος** τη *Θηβαΐδα* (*Thebais*) και την *Αχιλλήίδα* (*Achilleis*) και ο **Σύλιος Ιταλικός** τον *Καρχηδονιακό πόλεμο* (*Punica*).

Στα πρώτα μεταχριστιανικά χρόνια συγγράφει ο **Σενέκας ο Νεότερος** (4-65 μ.Χ.), ο δεύτερος μετά τον Κικέρωνα ρωμαίος φιλόσοφος, με τραγικό όπως και εκείνος τέλος. Η στωική ανθρωποκεντρική φιλοσοφία του συνεπαίρνει τον αναγνώστη των *Διαλόγων* (*Dialogi*), των *Ηθικών επιστολών* (*Epistulae morales*), των *Παραμυθητικών* (*Consolationes*). Η σκέψη του εμφανίζει πολλές συγγένειες με τη χριστιανική διδασκαλία, γι' αυτό και διαβάστηκε πολύ.

Στο ίδιο στυγνό πολιτικό κλίμα ζει και ο **Πετρόνιος**, που είχε επίσης τραγικό τέλος (+66). Πρόκειται για έναν εξαιρετο μυθιστοριογράφο και ταυτόχρονα αυστηρό τεχνοκρίτη (γι' αυτό ονομάστηκε «κριτής της κομψότητας»). Το γοητευτικό του μυθιστόρημα *Σατιρικών* (*Satiricon*) είναι μια παρωδία της *Οδύσσειας* γραμμένη στο ύφος της μενίππειας σάτιρας και συγκαταλέγεται στα κορυφαία έργα της εποχής.

Λίγο αργότερα ζει ο διάσημος τεχνοκρίτης, ρητοροδιδάσκαλος και παιδαγωγός **Κοϊντιλιανός** (35-95 μ.Χ.). Βασικό ιδανικό του έργου του *Η παιδεία του ρήτορα* (*Institutio oratoria*) είναι η ελληνορωμαϊκή αγωγή.

Την περίοδο της κλασικιστικής πρόζας κλείνουν δύο άλλες μεγάλες μορφές: ο ιστορικός Τάκιτος και ο επιστολογράφος Πλίνιος ο Νεότερος. Ο **Τάκιτος** (περ. 545 - 117 μ.Χ.) ακολουθεί το ύφος του Σαλλουστίου και δημοσιεύει δύο ιστοριογραφικά έργα (*Χρονικά* και *Ιστορίες*) που διακρίνονται για τον τραγικό τους χαρακτήρα. Σχεδόν ταυτόχρονα με τον Τάκιτο συγγράφει ο **Πλίνιος ο Νεότερος** τις καλλιτεχνικές *Επιστολές* του. Από αυτές διάσημες έγιναν δύο που περιγράφουν την έκρηξη του Βεζούβιου το 79 μ.Χ. (όταν καταστράφηκε η Πομπηία) και δύο άλλες που περιέχουν πρωιμότετες μαρτυρίες για την εξάπλωση, τη λατρεία και την κρατική - νομική αντιμετώπιση των Χριστιανών.

Ο Σενέκας διακρίθηκε επίσης και στο χώρο της ποιητικής δημιουργίας. Γράφει τραγωδίες - επιστρέφοντας στο προκλασικό αυτό είδος, χωρίς όμως να έχει ουσιαστικούς δεσμούς με τους προκλασικούς. Οι εννέα «*palliatae*», προορισμένες πιθανόν για ανάγνωση, και η «*praetexta*» *Οκταβία* (η μόνη σωζόμενη ρωμαϊκή «*praetexta*») διακρίνονται για το ρητορισμό και την έξαρση του πάθους. Εκπληκτική στη σύλληψη και τολμηρή στο περιεχόμενο είναι η πολιτική μενίππεια σάτιρα *Αποκοκόκυνθωση* (*Apocolocyntosis*), όπου ο αυτοκράτορας Κλαύδιος δεν αποθεώνεται αλλά μεταμορφώνεται σε κολοκύνθη.

Η ποίηση ωστόσο που χαρακτηρίζει ιδιαίτερα τους χρόνους αυτούς είναι το επίγραμμα του **Μαρτιάλη** (40-102 μ.Χ.) και η σάτιρα του **Ιουβενάλη** (55-135 μ.Χ.). Στα πολυάριθμα (πάνω από 1.500) και πολυποίκιλα ποιήματα του πρώτου η ειρωνεία και η κολακεία, η οξύτητα και η βωμολοχία, η έπαρση και ο αυτοσαρκασμός δημιουργούν την ιδιάζουσα προσωπικότητα του ποιητή. Οι δεκαεξί εκτενείς σάτιρες του Μαρτιάλη εμφανίζουν ανάγλυφα την αθλιότητα της ρωμαϊκής πόλης και των κατοίκων της.

{ αρχαϊσμός

Ο αρχαϊσμός της Δεύτερης Σοφιστικής συμβαδίζει με την άνθηση του κράτους και της λογοτεχνίας. Τα κύρια γνωρίσματα της εποχής είναι ο καθαρολογισμός, η παράλληλη γνώση και χρήση και των δύο κλασικών γλωσσών, οι φιλοσοφικές αναδιφήσεις και οι προκλασικές αναβιώσεις. Καλλιεργείται και φθάνει στο επίπεδο του κλασικού η ως τότε όχι ιδιαίτερα λογοτεχνική νομολογία. Ο **Γάιος**, ο **Παπιανός**, ο **Ουλπιανός** και ο **Παύλος** αποτελούν τις βασικές πηγές της ιουστινιάνειας νομοθεσίας και του σύγχρονου ευρωπαϊκού δικαίου.

Αυτά τα χρόνια ο «ήσυχος λόγιος» **Σουητώνιος** συνθέτει τα βιογραφικά έργα *Περί των επιφανών ανδρών* (*De viris illustribus*) και *Περί του βίου των δώδεκα Καισάρων* (*De vita XII Caesarum*), ενώ πλήθος γραμματικών και σχολιαστών συνεχίζουν το υπομνηματιστικό έργο τους.

Οι κύριοι εκπρόσωποι της περιόδου αυτής είναι οι αφρικανικής καταγωγής πεζογράφοι **Κορνήλιος Φρόντων** και **Λεύκιος Απουλήιος**. Ο τελευταίος, μια περίεργη νεοπλατωνική μορφή με φήμη μάγου, είναι ο συγγραφέας ενός από τα ωραιότερα μυθιστορήματα της αρχαιότητας, των *Μεταμορφώσεων* (το έργο αυτό – οι περιπέτειες ενός άνδρα που μεταμορφώθηκε σε γάιδαρο – είναι γνωστό επίσης και ως *Χρυσός Γάιδαρος*). Στις *Μεταμορφώσεις* περιέχεται και το παραμύθι του *Έρωτα και της Ψυχής*, το μόνο παραμύθι που διαθέτουμε από την αρχαιότητα. Μαθητής του Φρόντωνα ήταν ο **Αύλος Γέλλιος**, γνωστός για το ενδιαφέρον ανθολογίό του *Αττικές νύχτες* (*Noctes Atticae*).

{ χριστιανική γραμματεία

Την εποχή αυτή κάνει την εμφάνισή της και η χριστιανική γραμματεία. Πατρίδα της είναι η βόρεια Αφρική. Εδώ πρωτομεταφράζεται η Αγία Γραφή στα Λατινικά και αναπτύσσουν τη συγγραφική τους δραστηριότητα ο **Μινούκιος Φήλιξ**, ο **Τερτυλλιανός**, ο **Κυπριανός** και ο

Νοβατιανός. Οι χριστιανοί συγγραφείς βαθμιαία θα καταλάβουν και θα αναζωογονήσουν όλες τις ειδολογικές περιοχές της εθνικής γραμματείας.

Ύστερη Αρχαιότητα

Τα πενήντα κρίσιμα χρόνια των στρατιωτικών αυτοκρατόρων ακολουθούνται από σοβαρές ιστορικές εξελίξεις: γίνονται βαρβαρικές επιδρομές και μεταναστεύσεις λαών στην Ανατολή και τη Δύση, διασαλεύεται η ενότητα του απέραντου ρωμαϊκού κράτους, ιδρύεται η Νέα Ρώμη, ενώ η παλαιά υποκύπτει οριστικά στους βαρβάρους, ο χριστιανισμός αναγνωρίζεται ως επίσημη θρησκεία. Ωστόσο παρά τις δυσμενείς εξωτερικές συνθήκες, τους «σκοτεινούς χρόνους» διαδέχεται μια περίοδος «ανακαίνισης και αναγέννησης». Ο καλλιμαχισμός των «Νεωτέρων» της κλασικής εποχής επανέρχεται μεταλλαγμένος σε ένα κίνημα «Νεο-Νεωτερικών», οι οποίοι επιδιώκουν – συνήθως με επιτυχία – την ελληνο-λατινική λογιότητα, την υφολογική εκλέπτυνση (που κάποτε καταλήγει σε επιτίδευση), την αινιγματικότητα και το καινοφανές. Το νέο κύμα απλώνεται κυρίως στα μεγάλα πνευματικά κέντρα της περιφέρειας (λ.χ. της βόρειας Αφρικής και της Γαλλίας). Ιδιαίτερα ανθηρή περίοδος θεωρείται ο 4ος αι., κατά τη διάρκεια του οποίου, επί Μ. Κωνσταντίνου και επί Μ. Θεοδοσίου, σημειώνονται δύο λαμπρές αναγεννήσεις. Μετά από κάποιες διακυμάνσεις, στα τέλη του 5ου αι., ακολουθεί μια ακόμη αναγέννηση στη Ρώμη, που τελεί υπό βαρβαρική κατοχή. Ένας διάσημος ευπατρίδης και αριστοτελικός φιλόσοφος, ο Βοήθιος, θεωρείται ο «τελευταίος των Ρωμαίων» και ταυτόχρονα ο «πατέρας του Μεσαίωνα».

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει κατά την περίοδο αυτή η εξέλιξη της ποίησης. Παρατηρείται μια ευρείας έκτασης μείζη των ειδών, ενώ ταυτόχρονα αναφύονται νέα είδη, όπως ο κέντρων (ποίημα που προκύπτει από συγκόλληση στίχων κλασικών συγγραφέων), το τεχνοπαίγνιο, η ακροστιχίδα, το αλφαβητάριο, το αίνιγμα, κ.ά. Το ευχάριστο και ψυχαγωγικό περιεχόμενο αυτών των ποιημάτων παρείχε παραμυθία και καταφυγή σε ένα κουρασμένο αναγνωστικό κοινό.

{ εθνική γραμματεία

Στο χώρο της «εθνικής» ποίησης πρώτος (3ος αι.) διακρίνεται ο προικισμένος αφρικανός **Νεμεσιανός** με ποιήματα βουκολικού και κυνηγητικού περιεχομένου. Ανάμεσα στους ποιητές του 4ου αι. ξεχωρίζουν ο **Οπτατιανός Πορφύριος**, ο **Αβιηνός**, ο **Συμφόσιος** και κυρίως ο γάλλος **Αυσόνιος** και ο αλεξανδρινός **Κλαυδιανός**. Τον ίδιο αιώνα συντίθεται και το *Ξενύχτι της Αφροδίτης* (*Pervigilium Veneris*), ένα κορυφαίο δημιούργημα κάποιου άγνωστου ποιητή.

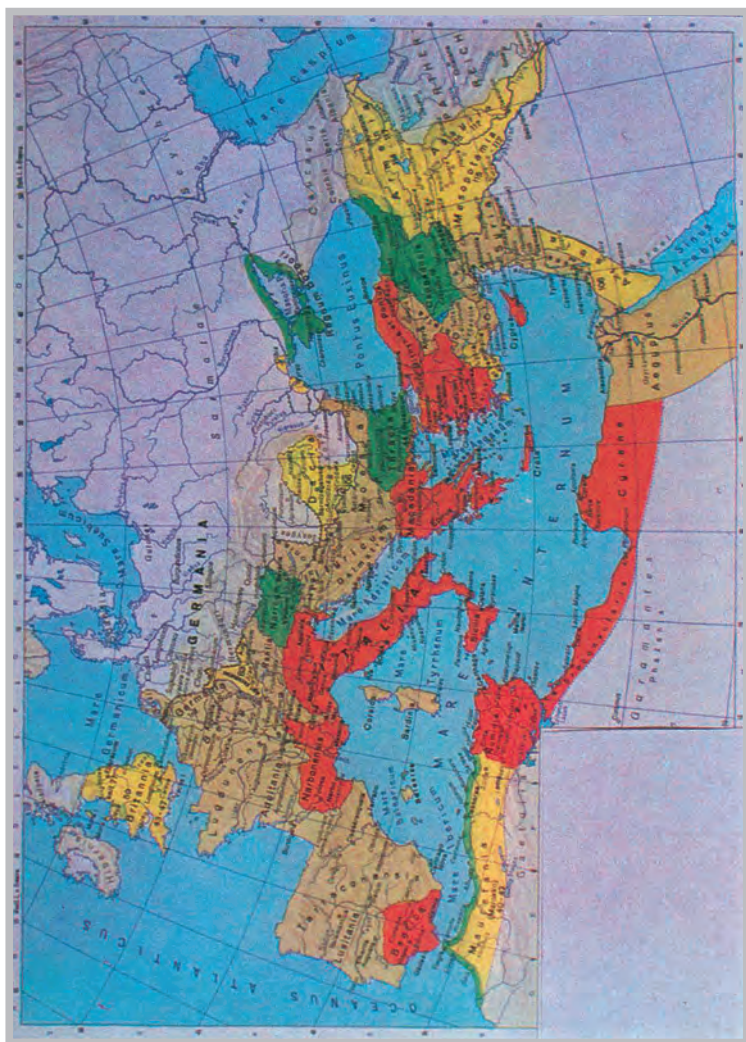
Στο χώρο της «εθνικής» πεζογραφίας διαπρέπουν κατά τον 5ο/6ο αιώνα συγγραφείς όπως ο αντιοχέας ιστορικός **Αμμιανός Μαρκελλίνος**, ο συγγραφέας των *Γάμων του Ερμή με τη Φιλολογία* (*De nuptiis Mercurii et Philologiae*) **Μαρτιανός Καπέλλας**, ο **Σύμμαχος**, ο **Κασσιόδωρος** και κυρίως ο **Βοήθιος**. Ο τελευταίος σχολίασε και μετέφρασε τον Αριστοτέλη στα Λατινικά – και έτσι μπόρεσε να μελετήσει την αριστοτελική φιλοσοφία ο δυτικός Μεσαίωνας. Λίγο πριν πεθάνει, συνέθεσε, εξόριστος και φυλακισμένος, το φιλοσοφικό αριστούργημα *Η παρηγοριά της Φιλοσοφίας* (*De consolatione Philosophiae*).

{ χριστιανική γραμματεία

Παράλληλα παρατηρείται μια αλματώδης ανάπτυξη της χριστιανικής γραμματείας. Στο χώρο της ποίησης ο **Κομμοδιανός** γράφει έναν Απολογητικό και ακροστιχίδες, ο **Ιουβένκος** ένα βιβλικό έπος, η ευγενής ρωμαία **Πρόβα** ένα βεργιλιοκέντρονα. Στον 4ο αι. ζει ο «χριστιανός Οράτιος» **Προυδέντιος**, ο θεμελιωτής της χριστιανικής αλληγορίας (*Ψυχομαχία: Psychomachia* κ.ά.), και ο «χριστιανός Κικέρων» **Λακτάντιος**, ο οποίος παρουσιάζει τη χριστιανική πίστη στο έργο του *Η θεία διδασκαλία* (*Divinae institutiones*) και την πορεία της χριστιανικής ψυχής στο αλληγορικό ποίημα *Το πτηνό φοίνικας* (*De ave Phoenice*). Κατά τον ίδιο αιώνα ανατέλλει στη Δύση – όπως συνέβη και στην Ανατολή – ένας λαμπρός αστερισμός τριών ιεραρχών με πλούσιο και ποικίλο, πεζογραφικό κυρίως, έργο: ο «πατέρας της δυτικής υμνογραφίας» **Αμβρόσιος Μεδιολάνων**, ο συγγραφέας των *Εξομολογήσεων* (*Confessiones*) και της *Πολιτείας του Θεού* (*De civitate dei*) **Αυγουστίνος** και ο μεταφραστής της Αγίας Γραφής (*Vulgata*) **Ιερώνυμος**.

Η πορεία της ρωμαϊκής λογοτεχνίας δε σταμάτησε τον 6ο αιώνα: συνεχίστηκε όχι μόνο στα χρόνια του Μεσαίωνα (6ος - 13ος αι.) αλλά και κατά τη διάρκεια του Ουμανισμού και των Νεότερων Χρόνων («νεολατινική γραμματεία»). Η πλούσια παρακαταθήκη των λατινικών

κειμένων όλων των εποχών διαβάστηκε, θαυμάστηκε και επηρέασε τα μεγαλύτερα αναστήματα της Ευρώπης και παραμένει πάντοτε βασικός πόλος παιδείας και πολιτισμού.

Χάρτης της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας στην εξάπλωσή της από το θάνατο του Αυγούστου μέχρι το θάνατο του Τραϊανού

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Με το βιβλίο αυτό επιχειρούμε να φέρουμε το μαθητή σε μια πρώτη επαφή με τη λατινική γλώσσα. Το βιβλίο αποτελείται από 20 ενότητες –μαθήματα, στα οποία διδάσκεται ένα βασικό λεξιλόγιο και τα στοιχειώδη γραμματικά και συντακτικά φαινόμενα της λατινικής.

Η κάθε ενότητα περιλαμβάνει: (α) Μια πραγματολογική εισαγωγή στο περιεχόμενο του κειμένου που ακολουθεί. Οι εισαγωγές αυτές, πέρα από τις συγκεκριμένες πληροφορίες που περιέχουν γύρω από τη ρωμαϊκή λογοτεχνία, τον πολιτισμό και την ιστορία, έχουν επίσης το σκοπό να δώσουν μια πολύ γενική εικόνα για θέματα που αφορούν τη ρωμαϊκή σκέψη και ιδεολογία. Οι εισαγωγές αυτές είναι ενημερωτικές και δεν πρέπει να περιλαμβάνονται στην εξεταστέα ύλη. (β) Ένα σύντομο λατινικό κείμενο, που επιλέχθηκε με στόχο την παρουσίαση ενός συγκεκριμένου κάθε φορά γραμματικού ή συντακτικού φαινομένου. Οι λέξεις που αποτελούν το αντικείμενο του κάθε μαθήματος σημειώνονται με αστερίσκο. (γ) Το λεξιλόγιο, όπου εξηγούνται οι άγνωστες λέξεις και φράσεις του κειμένου. (δ) Στοιχεία ετυμολογίας για ορισμένες λέξεις του κειμένου, που σημειώνονται στο λεξιλόγιο με αριθμούς σε μικρές παρενθέσεις. Για τις λέξεις αυτές δίνουμε συγγενικές τους αρχαιοελληνικές: επίσης νεοελληνικές λέξεις που προέρχονται από τις αντίστοιχες λατινικές είτε απευθείας –για ευκολία παρακάμπτουμε τους μεσαιωνικούς ελληνικούς τύπους– είτε με τη μεσολάβηση κάποιας νεότερης, κυρίως λατινογενούς, γλώσσας. Επίσης σημειώνουμε τις συγγενικές λατινικές λέξεις που είναι ήδη γνωστές. Ο στόχος των «ετυμολογικών» είναι διπλός: να κάνουμε ευκολότερη την απομνημόνευση των λέξεων και να δείξουμε τη συγγένεια της λατινικής με την ελληνική (αρχαία και νέα). (ε) τις παρατηρήσεις: εδώ παρουσιάζονται τα γραμματικά και συντακτικά φαινόμενα του κειμένου. Όπου χρειάζεται, παραπέμπουμε στη Γραμματική της λατινικής γλώσσας που χρησιμοποιείται στα Λύκεια, ή στο Επίμετρο αυτού του βιβλίου. Βέβαια, ο καθηγητής μπορεί να παραπέμπει τους μαθητές του στη Γραμματική και σε όποιες άλλες περιπτώσεις νομίζει ότι επιβάλλεται. Για να βοηθήσουμε το μαθητή στην κατανόηση και εκμάθηση των γραμματικών και των συντακτικών φαινομένων της λατινικής, συχνά επισημαίνουμε τα αντίστοιχα φαινόμενα της αρχαίας ελληνικής για σύγκριση. (στ) Τις ασκήσεις, όπου οι μαθητές ασκούνται στα γραμματικά και συντακτικά φαινόμενα του μαθήματος. (ζ) Ένα ευχάριστο πεζό ή ποιητικό κείμενο σε ελεύθερη

μετάφραση. Στα κείμενα αυτά, που δεν προορίζονται για εκμάθηση και εξέταση, υπογραμμίζουμε τη λέξη ή τις λέξεις που συνδέονται με το μάθημα που προηγήθηκε.